

Šiame numeryje:

Antropologiškas žvilgsnis į respublikinį kūrėjų pasitarimą.

Lietuvos Didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila (1350 — 1434).

Jono Aisčio eilėraščiai — 80 metų gimimo sukaktį minint.

Petro Melniko apsakymas „Karo meto turizmas“.

Pagrėbstai.

Baltų studijų konferencija Montrealy.

Nauji leidiniai.

Kertinė Parastė

Antropologiškas žvilgsnis į respublikinį kūrėjų pasitarimą

Esam įpratę kultūrinę konferencijas Lietuvoje nagrinėti kaip meninius ar politinius įvykius. Ar ne laikas tačiau į jas pažvelgti pro antropologų akinius? Štai Vilniuje šių metų vasario mėnesį įvyko respublikinis kūrėjų pasitarimas. Tik pamėgink *Literatūroje* ir *meno* perskaityti dalyvių kalbą ištraukas, norėdama užčiuopti Lietuvos kūrėjų elito pulsą, ir pasijusi kaip antropologas, tiriantis egzotiškos genties ritualą. Tave apgaubus prieblanda, kaip Amazonės tankumynuose: nesiliaujantis ūžmas, makabriško humoro blyktelėjimai, viltį žadinančios propersos.

Ritualas prasideda vyriausio žinio ženklu: poetas M. Maldonis paskaito privalomą magiška formulę, citatą iš Černienos raštų. Ankstesnio magiškos formulės jau pavirto dūmais. Greta pasitarimą aprašančių laikraščio puslapių ir retu suktas, cherubiniškai išdailintas Andropovo veidas, tačiau jo išmintis jau beveik vadovas, įsirašęs į istoriją Vengrijos revoliucionierių išdavimui ir psichiatrinį ligoninių politinių kalinių išstūlimą, jau nebecituojamas, kaip nebeskanduojamas ir „genialusis“ *Plėšinių* autorius Brežnevas. Jų išminties perlai jau tik dulkės. Černienos citatos paruoštos, poetai — funkcionieriai jas pareigingai pakartoja, kaip jie kartoję „neklaidančių autoritetų“ formules nuo pat 1940-ųjų metų. Pakartoja daug negalvodami, ir jei kas iš viršūnių paklotų jiems citatą iš kokio Amazons krokodilo, ir toji citata būtų automatiškai padeklamuota kaip „aukščiausios išminties“ distiliacija.

Ritualas centre — respublikinio vaidilos, CK sekretoriaus Liongino Šepčio pranešimas. Kaip įprasta, jis pradeda genties galybės ir gerovės rapsojimą. Ekonomija auga, kūrėjiniai rodomi didėjančiai, masės aktyvėja, kultūra

turtėja. Ritualo dalyvių atmintyje vėl suskamba visagalis protėvis, žinių žinio Josifo Visarijonovičiaus žodžiai: „Gyventi vis geriau, gyventi vis linksmiau“. Bet Šepčio pranešimo tonas tuoj pakinta. Nepaisant gerovės ir pažangos, perspėja jis, „tarybiniai žmonės“ neramūs. Kodėl? Nes „imperialistinės jėgos“ jūliai puola tarybinę ideologiją, lietuvių emigracinei spaudai „pila degutą“ ant tarybinės kultūros, realus karo pavojus didėja ir tik Maskvos „ištvėrmė ir išmintis“ užtikrina pasauliui taiką. Visų tų baisybių akivaizdoje Šepetys ragina lietuvių menininkus užimti kovingą poziciją.

Stabtelkime prie vieno kertinių Šepčio pasisakymų: „Vilniuje išaugo nauji Vidaus reikalų ministerijos kultūros ir sporto rūmai“. Koksa žavingas vaizdas atsiveria prieš klausytojų akis! Kagebištų raumenų simfonija, olimpinė dvasia — vis aukščiau, toliau, greičiau! Naujuosiuose rūmuose pasimankština, jie dar gaivalingiau įlaus kratojų duris, skubiau pasivys parašų rinkėjus ir maldininkus, vikiau susidoro su suimtaisiais rūsiuose. Ir kas po to nesutiks su Šepčio teiginiu apie „civilizacijos tobulinimą“?

O dabar, kaip dera rimtiems antropologams, pažvelkime į publiką, į eilinius ritualo dalyvius. Kaip jie reaguoja į vaidilos Šepčio žodžius? Tą pačią kalbą jie girdi jau nuo 1944-ųjų metų. Taip ir matai, kaip jų gerklėse, jų visose esybėse ima sirpti nepaprastas žiovilys. Jis žiojasi, nenu-maldomai plečiasi ir pavirsta didesniu už visą auditoriją. Ar Šepetys ir kiti kalbėtojai ne-jaučia to rimto pavojaus? Juk vieną dieną publika taip giliai nusižiavus, kad ima ir prarasti visus kalbėtojus su visais titulaus ir medaliais. Ir prarijasi, saldžiai užmiga. Kalbėtojai tai žino, bet jie nesitraukia nuo pietietinės pareigos. Nenustoja kalbėti. Ritualas turi būti atliktas.

Lietuvos Didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius

Jogaila (1350-1434)

VANDA DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ

Šiais metais sueina 550 metų Lietuvos Didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos mirties. Toliau tai praeitis ir mums, lietuviams, jo asmuo nėra patrauklus. *Nomina sunt odiosa* — Jogailos vardas mūsųose tiek neapkenčiamas, kad net vengiamas minėti. Jis pasidarė labiausiai nepopuliarus tautinio atgimimo metu, nes jo pradėtoji unija su Lenkija yra lietuvių tautai atnešusi daug tautinių bei kultūrinių nuostolių. O vis dėlto Jogailos apsisprendimas priimti krikščionybę iš Vakarų sukrėtė Rytų Europą nemažiau kaip 1240 metais totorių sunaikinimas Kijevo Rusios — konstatavo istorikas Leopoldas Ranke. Jogaila, nors ir kontroversinė, bet žymi istorinė asmenybė, neturėtų būti pamiršta.

Jogaila, Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo ir Tverės kunigaikštės Julijonos sūnus, gimė apie 1350 metus. Jis iškyla istorijos arenoje 1377 metais, tuoj po savo tėvo mirties perimdamas pastarojo titulą ir sostą Vilniuje. LDK Kęstutis priėmė broliaivių kaip Lietuvos bendravaldį ir diarchiją turėjo teisę. Tačiau politinei padėčiai esant labai komplikotai, jaunajai kartai — Algirdaičiams ir Kęstutaičiams siekiant savarankiškumo, sandora buvo. Naudodami patogią progą pasisavinti Lietuvos žemes, kryžiuočiai, iš dalies ir Maskva, ėmė kisti ir valdovų reikalus. Prasidėjo vidaus kovos, kurių išdavioje 1382 metais Jogaila ir jo šalininkai suima Kęstutį ir Vytautą, o rugpjūtio pradžioje Kęstutis rastas Krevos pilyje nužudytas, Vytautas pabėgęs į Prūsias.

Yra bent šešios hipotezės, kam tenka kaltė už šią skaudžią dramą. Maironis savo kūrinyje „Kęstutis mirtis“, laikosi versijos, kad Kęstutis nužudė vokiečių papirkti tarnai. Staigus Skirgailos būdas verčia mesti jam atsakomybę; įtariama pačių vykdytojų-tarnų iniciatyva. Nors pats Vytautas tvirtino, kad ne Jogaila kaltas, čia veikia dėsnių *Cui bono* — kieno naudai nusizengimas padarytas. Ir tas šešėlis, kalto ar nekalto, dengia per amžius Jogailos atminimą. Tauta negali pamiršti kad taip tragiškai žuvo jos mylimiausias didvyris, tikras „riteris be baimės ir dėmės“ — Kęstutis (tarp kita ko, tą prancūzų apibūdinimą viduramžių riterio idealo „Chevalier sans peur et sans reproche“ ir lietuvių kalba buvo išvertusi Sofija Čiurlionienė).

Politinės konfigūracijos keičiasi neįprastu epochai greičiu. Vyksta desperatiška Vytauto kova su Jogaila už savo teises ir tėvonią. Lietuvai grėse mirtinas pavojus iš kryžiuočių, pietuose nerimavo totoriai, netylėjo ir Maskva. Istorikai dažnai pamiršta svarbų to laiko veiksmą — 1380 metais įvykusias kautynes Kulikovo laukuose prie Dono, kada Maskvos kunigaikštis Dimitras (Doniškis) sutriuškino totorių chaną Mamajų, pašalinio ilgą laiką totorių grėsmę rusams ir Maskvai pradėjo augti.

Jogaila, tapęs Lietuvos Didžiojo kunigaikščiu, sekė Algirdo politinę platformą, kad „*Omnia Russia ad Lituanos debet simpliciter pertinere*“ (visos rusų žemės

turi priklausyti Lietuvai). Jau Algirdui buvo susyrvavę jo rytų planai, o jam mirus dar sunkiau sekėsi to tikslo siekti. Atrodo, kad Gediminaičių giminaičiai su Riuriko palikuonimis rusais nebuvo populiarius Lietuvoje — štai Algirdas davė lietuviškus vardus antrosios žmonos sūnams, tuo tarpu kai pirmosios sūnūs visi yra žinomi tik krikščioniškais vardais. Gal todėl ir Jogaila, nors motinos raginamas, atsisakė vesti jam persamą Maskvos kunigaikštę Sofiją. Tuo laiku, kada du trečdaliai Lietuvos gyventojų jau buvo stačiatikiai, grėse pavojus lietuviams paskęsti rusų jėgų. Maskvos siūloma krikščionybė Rytų bažnyčios apeigomis neviršijo lietuvių. Priimti katalikų tikėjimą iš kryžiuočių reiškė visišką Lietuvai pražūtį. O jau buvo pribrendęs laikas Lietuvai apsikrikštyti. Mūsų valdovams turėjo atrodyti, kad mažiausias pavojus kraštui būtų pasinaudoti lenkų tarpininkavimu.

Susidarė tokia padėtis, kad kai kuriais atvejais Lietuvos interesai sutapo su Lenkijos reikalais. Abi šalys turėjo bendrą didžiausią priešą vokiečius-kryžiuočius. Jogaila galėjo tikėtis su lenkų pagalba prijungti rusų žemes, gyventojų prekybą su Lenkija. Be to, čia ir ten buvo vidaus krizė — Lenkijoje, mirus Aldonos Gediminaitės vyrui karaliui Kazimierui, baigėsi Piastų dinastija, ieškota naujo karaliaus, mažametui karalienei Jadvygai vyro. Išliko kandidatas — Jogaila. Didžiausios Europoje valstybės valdovas buvo dar nevedęs. Lenkus turėjo labai viloti garbė atnešti krikštą paskutinei pagoniškai šaliai.

Manytina, kad lenkai pirmieji kreipėsi į lietuvius su savo siūlymais. Vytautui susitaikius su Jogaila, prasidėjo derybos su lenkais.

Po daugelio pasitarimų Lietuvos ir Lenkijos atstovai 1385 metais rugpjūtio 14 dieną Krėvos pilyje sutarė: Jogaila su visa Lietuva priima krikštą, veda Jadvygą ir vainikuojasi Lenkijos

Lietuvos Didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila (1350-1434) — jo antkapio skulptūra, daryta nežinomo vardo italų menininko. Krokuvos katedroje.

karaliumi; pažada sujungti Lietuvą su Lenkija ir atgauti abiejų kraštų prarastas žemes; pažada sumokėti tam tikrą sumą pinigų kunigaikščiui Vilhelmui Habsburgui už sužadėtuvių su Jadvyga nutraukimą, paleisti turimus Lenkijos karo belaisvius. Šis aktas nėra išlikęs, kuo kuri istorikų nuomone jis iš viso nebuvo surašytas (žr. J. Pfitzner, *LDK Vytautas kaip politikas*, 1930). Tačiau to turinio susitarimas neabejotinai buvo įvykęs ir dėl jo

terminologijos daug ginčytasi (pvz. dėl posakio: „*Coronae Regni Poloniae applicare*“ Lietuvą prijungti prie Lenkų karalijos). Pagal šių laikų istoriką G. Rhode (*Geschichte Polens*, 1966), taip pat ir kitus tyrinėtojus, Krėvos aktas nebuvo panaikintas Lietuvos suvereniteto, kaip tą nori interpretuoti dauguma lenkų istorikų.

Lietuviai galėjo manyti, kad Krėvos aktas yra tik laikinis susitarimas, vedybinės dovanos for-

malumas. Sąjunga su Lenkija jiems negalėjo atrodyti pavojinga Lietuvai, nes Lietuva buvo penkis kartus didesnė savo teritorija už Lenkiją, nepasizymėjusią vidaus tvarka. Vadinti Jogailą išdaviku nedera, nes unijai pritarė ir jo broliai Skirgaila, Lengvenis, Kaributas, ir patsai Vytautas. Tikrai vėliau ėmė aiškėti, kad ryšiai su Lenkija užtraukė skaudžių nelaimių Lietuvai ir naudos atnešė tiksliai Lenkijai. Anot A. Šapokos, Jogailą turėjo vilioti karaliaus titulas.

Šių laikų lenkų publicistas, gerai pažinęs istoriją, Stanisław Mackiewicz, tiesiai skelbia, kad tiksliai didžiojo Gedimino dinastija sukrėtė Lenkijos valstybę, nejos pirmtakūnai Piastai buvo ją visiškai nugalėję. Tiksliai Jogailaičiai ją pakėlė iki didybės, net iki galybės. Didžiausiu Lenkijos karaliumi jis laikė Jogailos sūnų Kazimiera, Lietuvos šventojo patrono tėvą. Lenkų literatūroje jau seniai Lietuva buvo lyginama su galingu ažuolu, apie kurį, kaip silpnas vijoklis, pyneši Lenkija.

Ivykiai greit riedėjo vienas po kito. 1386 metų vasario 14 dieną Jogaila su šaunia palydą — Vytautą, kunigaikščiais broliais — iškilmingai įvažiavo į Lenkijos sostinę Krokuvą. Gyventojai buvo nustebę turtinga vyrų, arklų apranga, brangiomis dovanomis jaunajai. Tuoj kitą dieną Jogaila pakrikštytas Vladislavo, o su juo kartu Vytautas — Aleksandro vardu ir kiti palydovai, kurie dar nebuvo krikščionys. Vasario 18 dieną įvyko vestuvės su Jadvyga ir kovo 4 dieną Jogaila buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi (lenkams jis buvo Vladislavas II Jagiello). Jogaila kartu pasilaikė Lietuvos Didžiojo kunigaikščio titulą. Vytautas atgavo tik dalį reikalaujamų teisių ir žemių.

Nedelsiant vyko Lietuvos krikštymas. Jogaila, lydimas Vytauto, Gniezno arkivyskupo ir daugelio lenkų dignitarių, 1386 metais rudeni nuyko į Lietuvą. 1387 m. vasario mėn. 1 d. buvo įkurta ir dosniai apdovanota Vilniaus vyskupija. Senasis tikėjimas uždraustas. Naujojo tikėjimo dėsnius aiškino nemokantieji lietuviškai lenkų dvasiškiai per vertėjus, kurių tarpe uoliai dalyvavo Jogaila ir Vytautas. Jogaila net pats išvertė į lietuvių kalbą maldas „Tėve mūsų“ ir „Tikau į Dievą Tėvą“, kaip vėliau per Jogailos laidotuves savo eulogijoje liudijo magistras Kazlauskas. Tokiu būdu Lietuva, išskyrus kryžiuočių laikomus žemaičius, tapo pakrikštyta, nors senasis tikėjimas dar ilgai slapta gyvavo.

Vytautui reikalaujant savo teisių, kurį laiką vyko kovos tarp pusbrolių. Kadangi ne visi unijos nutarimai buvo vykdomi, ėjo nuolat ginčai ir derybos su lenkais. Lietuvos bajorai karščiau gynė Lietuvos nepriklausomumą nuo lenkų ir palaikė Vytautą. 1389 m. Salyno suvažiavime, kuriame be Vytauto dalyvavo ir jo įtakingoji žmona kunigaikštienė Ona, jie buvo apšaukę Vytautą Lietuvos karaliumi. Tačiau 1392 m. po Astravo sutarties Vytautas gavo pilnas teises kaip Lietuvos valdovas — Lietuvos Didysis kunigaikštis. Liko tik simbolinis priklausomumas Lenkijai, kuris pastebimas valdovų tituluose: Jogailos antspaude skaitome *Supremus Dux Lituanie*, o Vytauto — *Magnus Dux Lituanie*. Visi ejo kietos kovos su lenkais, rašomi nauji unijų aktai: 1401 m. Vilniuje ir Radome, 1413 m. Horodlėje, kur lenkai suteikė keliasdešimčiai Lietuvos bajorų savo herbą, lyg susigiminiavimo ženklą. Jie visais būdais stengėsi lietuvių patraukti. Kaip Zenonas Ivinskis

K. 2. Jogailos sarkofagas (iš maždaug 1440 m.) Krokuvos katedroje — vienas geriausių vėlyvosios gotikos paminklų skulptūros pavyzdžių Lenkijoje.

Jogaila (1350 — 1434)

(Atkelta iš 1 psl.)

pažymėjo, nuo to laiko Jogaila nesvyruodamas bendradarbiavo su Vytautu, stengdamasis išlaikyti Lietuvą atskiru politiniu vienetu.

Kaip Lietuvą, taip ir Lenkiją vargino kryžiuočių puolimai. Vytautas su Jogaila ilgai planavo didelį karą prieš vokiečius. Tėnką stebėtis, kaip nežūrint didelių nuotolių, anų laikų primitivių priemonių — susisiekimo pėsčiomis, raitėmis ar upėmis laiveliais, prie tankaus kryžiuočių šnipų tinklo, valdomas pavyko slapta karui pasiruošti. O juk rinktą taktiką iš rusų, ukrainiečių, totorių, net čekų ir kitų, teko gaminti ginklus, kaupti visokius karui reikalingus reikmenis, didelis maisto atsargas, apgalvoti strategiją.

1410 m. vasarą lietuvių ir lenkų kariuomenės susitiko prie Plocko, kur turėta gerą sąjungininkę, Jogailos seserį Aleksandrą, ištekėjusią už Mazovijos kunigaikščio Ziemovito. Dar šiandien žinomas stebina žygio organizavimas, pontoniniai tiltai per Vyslą ir drausmė, kuria abiejų šalių kariuomenės buvo tvarkomos. Laikytasi iš seno praktikuojamo dešinio — karą vesti prieš žemėje. Kryžiuočiams nepajutus, Vytauto ir Jogailos kariuomenės įžengė į Prūsiją. Čionai, prie Žalgirio — Gruenvaldo-Tannenbergo kaimų 1410 metų liepos 15 dieną įvyko lemiamas mūšis, didžiausios Rytų Europoje viduramžių kautynės. Vadovavo Vytautas. Techniškai pranašesni vokiečių riteriai buvo visai sutriuškinti, žuvo net kryžiuočių ordino magistras Ulrich von Jungingas. Vytautas parodė daug sumanumo ir drąsos, bet ir Jogailos vaidmens netenka mažinti kaip diplomato. Jis pasireiškė kaip tikras riteris krikščionis, humaniškai pasielgęs su nugalėtaisiais, atidavęs pagarbą kritusiems magistrui. Nors iki šiol tebesvarstoma, kodėl laimėjimas nebuvo tinkamai išnaudotas, kodėl dar buvo leista kryžiuočiams atsigaivinti, lieka negintijamas faktas, kad po Žalgirio mūšio vokiečių kareivio batas nemindžiojo Lietuvos žemės per 500 metų iki Pirmojo pasaulinio karo, iki 1915 metų.

Per derybas su kryžiuočiais, jau po Melno ežero (Kulmo žemėje) taikos, Jogaila rėmė Vytauto reikalavimus dėl teritorijos ir net 1427 m., kada Vytautas dar svyravo ar perleisti vokiečiams Palangą, jis rašė Vytautui: „Jei tu, broli, atiduotum Palangą, turėtum verkti Lietuva, žemaičiai ir tu pats“ (Codex Epistolaris Vitoldi, p. 726). Palanga liko prie

Jogaila 15 a. triptike Jogailaičių koplyčioje Krokuvoje katedroje.

Pirmoji Jogailos žmona, Lenkijos karalienė Jadvyga (iš Habsburgų genealogijos medžio).

Lietuvos ir Jogaila buvo atvykęs Baltijos jūros pasiūlyti.

Ilgas Jogailos valdymas Lenkijai buvo labai reikšmingas. Jis duotus pažadus pildė ir atgaudamas prarastas žemes net pakartotinai ginklą kėlė. Nesigailėjo duoti lenkų ponams privilegijų, kurios vėliau jo paties, kaip karaliaus, taip pat ir jo įpėdinių, teisės siaurino. Gal svarbiausias jo aktas buvo kultūros srityje — Krokuvos universiteto įsteigimas. Jau anksčiau universitetas buvo įkurtas, bet neįveikė. Todėl 1400 m. Jogaila atnaujino steigimo aktą ir gerai aprūpino tą mokslo įstaigą, kuri iki šiol jo vardą turi (lenkiškai tai „uniwersytet Jagielloński“). Statute įsakymai pažymėta, kad universitetas privalėjo tarnauti lygiai lenkams, kaip lietuviams. Pirmasis įsimatavęs studentas buvo pats karalius, o pirmasis studentas iš Lietuvos — Abraomas iš Rudnios, trečiasis rektorius — Kęstutis anūkas Vaidutis. Jogaila pats rūpinosi pritraukti dau-

giau jaunimo iš Lietuvos. Kadanį mokslas ėjo išimtinai lotynų kalba, lenkinimo pavojus nematyta. 15-tojo amžiaus eigoje prikačiuota apie 120 lietuvių, studijavusių Krokuvoje.

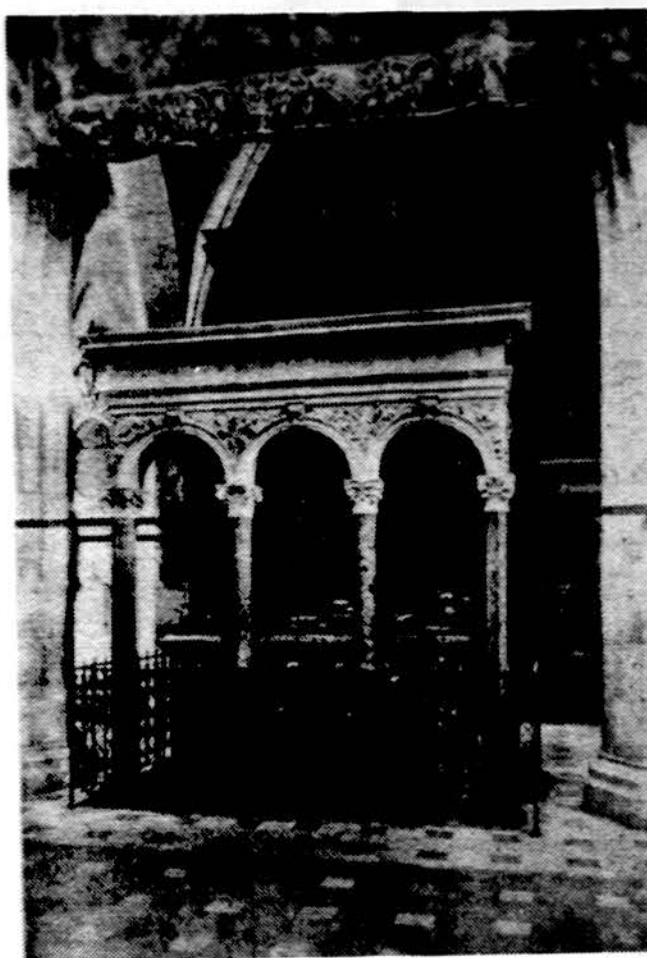
Jogailos padėtis Lenkijos sostinėje, kaip buvusio pagonio ir svetimtaučio, nebuvo lengva. Lenkai jį nepasitikėjo, visą laiką jo žingsnius sekiojo ir todėl Jogaila visad prieš save laikė patikimus tarnus iš Lietuvos. Didžiausias jo priešas buvo Krokuvos vyskupas, vėliau kardinolas, Zbignievas Olesnickis, kuris stengėsi inkorporuoti Lietuvą į Lenkiją ir visai Lietuvai kenkė. Jis sutrukdė Jogailai priimti čekų vainiką, kuris vėliau buvo tekęs Vytautui, jis neleido ir Vytautui vainikuotis Lietuvos karaliumi.

Jogailos santykių su Lietuva pikta apibūdino Olesnickis: „Savo tėvynę Lietuvą, šeimą ir brolius taip mylėjo, kad nedvejojdamas užtraukdavo Lenkijos karaliai visokius karus ir nelaimės, o karūnos lobius ir jos įplaukas normomis aukėjo Lietuvai praturtinti ir jai ginti“. Taip tvirtino kronikininkas Jonas Dluhošas.

Asmens, šeimos gyvenime, atrodė, Jogaila laimės nepatyrė. Pirmosios vedybos su Jadvyga buvo politiška motyvuotos. Jadvyga buvo verčiama nutraukti su žieduotuves su Vilhelmu ir tekėti už svetimo, triskart už ją vyresnio, laukiniu barbaru vaizduojamo Jogailos. Kai kurių amžininkų liudijimu ji jau buvusi faktinė Vilhelmo žmona (tie duomenys iki šiol trukdo lenkams pasiekti jos kanonizacijos). Vos 12 metų amžiaus, ji, matyt, buvo anksti subrendusi, gyvendama linksmoje Vienoje. Jos palaikai rodo ją buvus stambia, aukštą ūgio moterį. Mitas apie jos nepaprastą grožį ir šventumą atsirado daugiausia 19-to amžiaus romantikų literatūroje. Jadvygos tautybę sunku nustatyti, nes ji buvo lenkų Piasto dinastijos, lygiai prancūzų d'Anjou kaip ir vokiečių Habsburgų palikuonė. Ji augo tarp vokiečių ir vargu ar mokių lenkiškai, prieš atvykdamą į Krokuvą vainikavimą iškilmingai. Vedybų pradžioje Jadvyga buvo kaltinama neįtikimybe vyriui ir net priversta katedroje prisiekti, kad ji neteisėtai kaltinama. Karališkoji pora susilaukė pirmojo vaiko tik po kelių mėnesių nuo vedybų. 1399 m. gimusi mergaitė netrukus, kaip ir motina, pasimirė. Tuomet Jogaila norėjo atsisakyti Lenkijos vainiko ir grįžti į Lietuvą, bet lenkai jį sulaukė, ir pasisten-gė vėl apvedinti. Surado kandidatę taip pat iš buvusios Piastų giminės — suvokiečiusią Cilijos grafitę Oną. Ji buvo tokią negraži, kad Jogaila ilgai atsisakė jai vesti. Su ja nei-

Krokuvoje katedroje: kairėje, paveikslas, vaizduojantis Jogailą, dalyvaujantį teologiniame dispute (sėdi apacioje kairėje); dešinėje, Jogailos antkapis. Rausvo marmuro gotiškas paminklas buvo iškaltas dar Jogailai gyvam esančiam. Karaliaus skulptūra majestetiška. Sarkofago

Šonuose — alegorinės figūros su herbais. Apačioje medžiokliniai šūnys primena viduramžių paprotį paleisti šūnis ir sakalus, šeiminkui mirus. Renesanso baldakimas, italų menininko Giovanni Cini darbo, pastatytas karalienės Bonos Sforzos 16 amžiuje.

gai gyveno ir turėjo vieną dukterį, kuri užaugusi, dar jauna ir netekėjusi, mirė.

Vėl likęs našliu Jogaila trečiąją žmoną pats sau pasirinko — faktinė Vilhelmo žmona (tie duomenys iki šiol trukdo lenkams pasiekti jos kanonizacijos). Vos 12 metų amžiaus, ji, matyt, buvo anksti subrendusi, gyvendama linksmoje Vienoje. Jos palaikai rodo ją buvus stambia, aukštą ūgio moterį. Mitas apie jos nepaprastą grožį ir šventumą atsirado daugiausia 19-to amžiaus romantikų literatūroje. Jadvygos tautybę sunku nustatyti, nes ji buvo lenkų Piasto dinastijos, lygiai prancūzų d'Anjou kaip ir vokiečių Habsburgų palikuonė. Ji augo tarp vokiečių ir vargu ar mokių lenkiškai, prieš atvykdamą į Krokuvą vainikavimą iškilmingai. Vedybų pradžioje Jadvyga buvo kaltinama neįtikimybe vyriui ir net priversta katedroje prisiekti, kad ji neteisėtai kaltinama. Karališkoji pora susilaukė pirmojo vaiko tik po kelių mėnesių nuo vedybų. 1399 m. gimusi mergaitė netrukus, kaip ir motina, pasimirė. Tuomet Jogaila norėjo atsisakyti Lenkijos vainiko ir grįžti į Lietuvą, bet lenkai jį sulaukė, ir pasisten-gė vėl apvedinti. Surado kandidatę taip pat iš buvusios Piastų giminės — suvokiečiusią Cilijos grafitę Oną. Ji buvo tokią negraži, kad Jogaila ilgai atsisakė jai vesti. Su ja nei-

Kai Jogaila jau pasiekė 70 metų amžiaus, lenkai susirūpino gauti karaliui jauną žmoną, kad susilauktų įpėdinio. Vytautas, norėdamas turėti sau patikimą žmogų Lenkijoje, išpirko Jogailai lie-tuvę, savo antrosios žmonos Julijonos seserėčią Alšėnų kunigaikštę Sofiją, vadinamą Sonka. Vedybos įvyko 1422 metais Lietuvos, Naugarduke, jaunavedžius palaimino Vilniaus vyskupas Motiejus Trakšiškis. Netrukus susilaukta vieno, paskui antro, sūnaus. Kilus įtarimams, kad jaunoji karalienė turėjusi neleistinus santykius su lenkų riteriais, Sonka, panašiai kaip ir Jadvyga, asarodama katedroje prisiektė, kad ji esanti nekaltą. Sofija daugeliu metų pragyveno savo vyrą ir pasireiškė kaip viena iš žymiausių to laikotarpio Europos valdovių. Ji kietai kovojė už savo ir savo vaikų teises, buvo ypatinga Jogailos įkurtojo universiteto globėja.

I savo gyvenimo galą Jogaila vis daugiau rūpinosi Lietuvos, ne-gu Lenkijos raikalais, pabrėžia istorikas Rhode. Dėjo pastangų sugrąžinti savo gimtajai šaliai visišką nepriklausomumą nuo savo valdomos karalystės. Kuomet 1429 metais Vokietijos imperatorius Sigismundas žadėjo Vytautą vainikuoti Lietuvos karaliaus vainiku, Jogaila jam pritarė. Žinoma, suteikimas vainiko Vytautui reikštų visišką Lietuvos atsisakymą, bet vėl, anot Rhode, „senis Jogaila buvo lietuvis, tokiu ir liko, ir toji mintis, nepaisant pasekmių, jam buvo prie širdies“. Vytautui Didžiajam mirus 1430 metais, Jogaila energingai palaikė Svitrigailą, siekusį paimti valdžią Lietuvoje ir palaikė jo sumanytą vainikuoti tuo vainiku, kuris buvo skirtas Vytautui. Jis nesvyruodamas nutraukė unijos ryšius ir, kaip prof. M. Hellman teigia, „nesilaikė Horodlės unijos nuostatų, pagal kuriuos Lietuvos didysis kunigaikštis turėjo būti renkamas lietuvių ir lenkų drauge, bet pasodino Vilniuje savo jaunesnįjį brolį Svitrigailą“. Tuo buvo duotas ženklas naujoms konfliktams su lenkais, kurie skubiai jį pasinaudojo: Olesnickiui vadovaujant, lenkai užėmė Lietuvai priklausiusią Podolę. Svitrigaila puolė priešintis, užmezgė ryšius su Sigismundu, kryžiuočių ordinu ir neišleido iš Vilniaus ten vykusių Jogailos. Tuomet Jogaila nusiuntė į Podolę raštą, paslėptą žvakėje, kuriuo įsakė Lietuvos kariuomenės vadui neklausyti lenkų įsakymų. Krokuvoje kilo politinė audra. Laimėjo Olesnickis ir Jogailos vardas paskelbė Podolės ir Volinijos prijungimą prie Lenkijos. Lietuvoje susiformavo prolenkiška partija ir 1432 metais, Svitrigailą pašalinus, buvo iškeltas Žygimantas

JOGAILA

Aš — užkury! Ar tu žinai, ką reiškia — Karalius užkury! Kur tu matei, Kad kalins galėtų pasirinkti, Kalėjimo sargus? Taip pat ir aš. Gal yr karaliai kur kitur. Ne Lenkuos. Parduos tave su sąžine, su siela, Už menką pinigą, už žemės šiukšlę. Tau įsakys, ką tu turi daryti. Kalbėti ką. Mylėti. Jausti. Vesti... Nepažiūrės ko trokšta tavo siela. Sutuoks tave. Vaikų tau prigimdys! Laiške ne tai parašo, ką man skaito, Ir skaito man ne tai, kas parašyta! Karalius — užkury! Cha-cha! Nešioju Karūną ant žilos galvos! Senatvėje ir grabo lėntį linkstant Ne karūna man guli ant galvos, Bet gėda. Žemės slegianti trauka.

Balys Sruoga, „Milžino paunksmė“, trilogiška istorijos kronika. Trečias veiksma, pirmas paveikslas, p. 143. Chicago: Terra, 1954.

Kęstutaitis. Senatvės palaužtas Jogaila pasidarė bejėgis priešintis užvirusioje kovoje. 1434 m. birželio 1 d. jis mirė Gruoke, netoli Krokuvos (ne Gardine, kaip pas mus kai kur skelbta).

Dluhošas, dažnai rašęs apie Jogailą su neapykanta, paliko kone lyrišką karaliaus mirties aprašymą: „Kuomet staiga, po švelnaus pavasario oro, atšalo ir lyg kita žiema atėjo, visus pavasario pašėlus ir gėles, jau besiskleidžiančius medžių pumpurus išsaldė, karalius, nepaisydamas aštraus šalčio ir nesisaugodamas nuo peršalimo, per seną, dar iš pagonybės laikų įgytą įprotį, nuėjo į mišką pasiklausyti lakstingalos ir pasidžiaugti jos saldžiomis giesmėmis... persisaldė ir... paliego. Pagaliau, pilnoje sąmonėje... užmigo ant dviasikių rankų...“

Jogaila buvo iškilmingai palaidotas. Pagal Dluhošą Jogaila Lenkai su Dluhošu priešakyje

taip ir atrodė, kaip buvo atvaizduotas paminkle, tebesančiame Krokuvoje, Vavelio pilies katedroje. Tą paminklą daręs italų menininkas, karaliui dar gyvam esant. Tai yra seniausias, ne tik valdovo, bet iš viso lietuvių, galima sakyti, autentiškas atvaizdas, būdingas lietuviui etniškai bročiui. Jogailos, kaip ir jo paskutinės žmonos Sofijos, išlikę palaikai yra taip pat seniausios žinomi lietuvių palaikai.

Nors apie Jogailą turime nemažai žinių, jis nėra dar pakankamai išsamiai ir objektyviai įvertintas. Jau seniai profesorius Ignas Jonynas tvirtino, kad reikia dar rimtų studijų, kad galima būtų turėti tikrą to istorinio asmens vaizdą, bet, kaip ir Z. Ivinskis, laikė Jogailą greta Vytauto Didžiojo žymiausiu Rytų Europos valdovu 14 ir 15 amžių sąvartoje.

Jogailai buvo iškilmingai palaidotas. Pagal Dluhošą Jogaila Lenkai su Dluhošu priešakyje

Jogailaičių mauzoliejuje Krokuvoje katedroje alegoriškai vaizduojamas Krokuvos akademijos (vėliau tapusios Jogailos universitetu) atnaujinimas-eti-gimas. Kairėje karalius Jogaila su grupe lietuvių, krikščinų vyskupo, už karaliaus kanceleris vyšk. Zbignievas Olesnickis. Dešinėje, karalienė Jadvyga su grupe rusinų, už jos Lenkijos karalius Kazimieras Didysis, akademijos įkūrėjas. Jogaila ir Jadvyga rankose laiko akademijos modelį.

yra palikę priešingų duomenų. Iš vienos pusės kaip lietuvi, buvusi pagoni, žemino, antra vertus, kaip savo karalių — pernelgį iškeldavo. Kadangi Jogaila per visą savo gyvenimą buvo kietas kryžiuočių priešas, vokiečiai paliko apie jį daug neigiamų liudijimų.

Dluhošas rašė: „Nuo kraujo praliejimo buvo tiek tolimas, kad net didžiausiems nusikaltėliams atleisdavo, o nugalėtiesiems visad buvo gailestingas... Neprotin-gu dosnumu daugiau kraštui kenkė, negu tie, kurie buvo gobūs ir godūs turto... Buvo vidutinio ūgio, pailgo veido, turėjo nedidelę galvą su plike...“

Vyskupas Zbignievas Olesnickis jam taikė šiuos žodžius: „Žinau, kad esi švelnus, pamaldus, didingas ir kantrus, gailestingas, bet ir tai, kad tavo dorybės temdė gausios piktybės... Dėl tavo dvariškų plėšimų kenčia visas kraštas...“

Šiais laikais objektyvumu pasižymėjęs lenkų istorikas M. Kuczyński įžangoje į naują K. Szajnochos veikalo *Jadwigą i Jagiello* laidą 1966 m. duoda reviduotą versiją: „Iš naujų mokslo tyrinėjimų iškyla Jogailos vaizdas: pūkus karvedys, žymus politikas, vyras dailiai nuaukęs, linksmo žvilgsnio, santūrus gyvenimo būdo, kilnaus charakterio ir anaipol ne analfabetas.“

O dėl jo asmens kultūros, turint omeny kūno švarą ir elgesį, karalius stovėjo visa galva aukščiau už savo aplinką. Visų pirma, negėrė jokio alkoholio, todėl visad turėjo blaivią galvą ir galėjo save valdyti. Valgė paprastus valgius ir rengėsi kukliai. Turėjo marškinius ir nosines iš plonos baltintos drobės, vilkėjo drabužiais iš pilkos Bruselio ar angliškos gelumbės. Keliaudamas su savim vežiojo skustuva, žirkles, šepečius, dramblio kaulo šukas. Kasdien skutosi barzdą ir, visiems lenkams stebintis, kasdien maudydavosi. Tikai 15-to amžiaus lenkų magnatų išdidumas ir 19-to amžiaus tautinis šovinizmas neleidė matyti, kad laukinis rytų barbaras stovėjo aukščiau už Lenkijos ponus.“

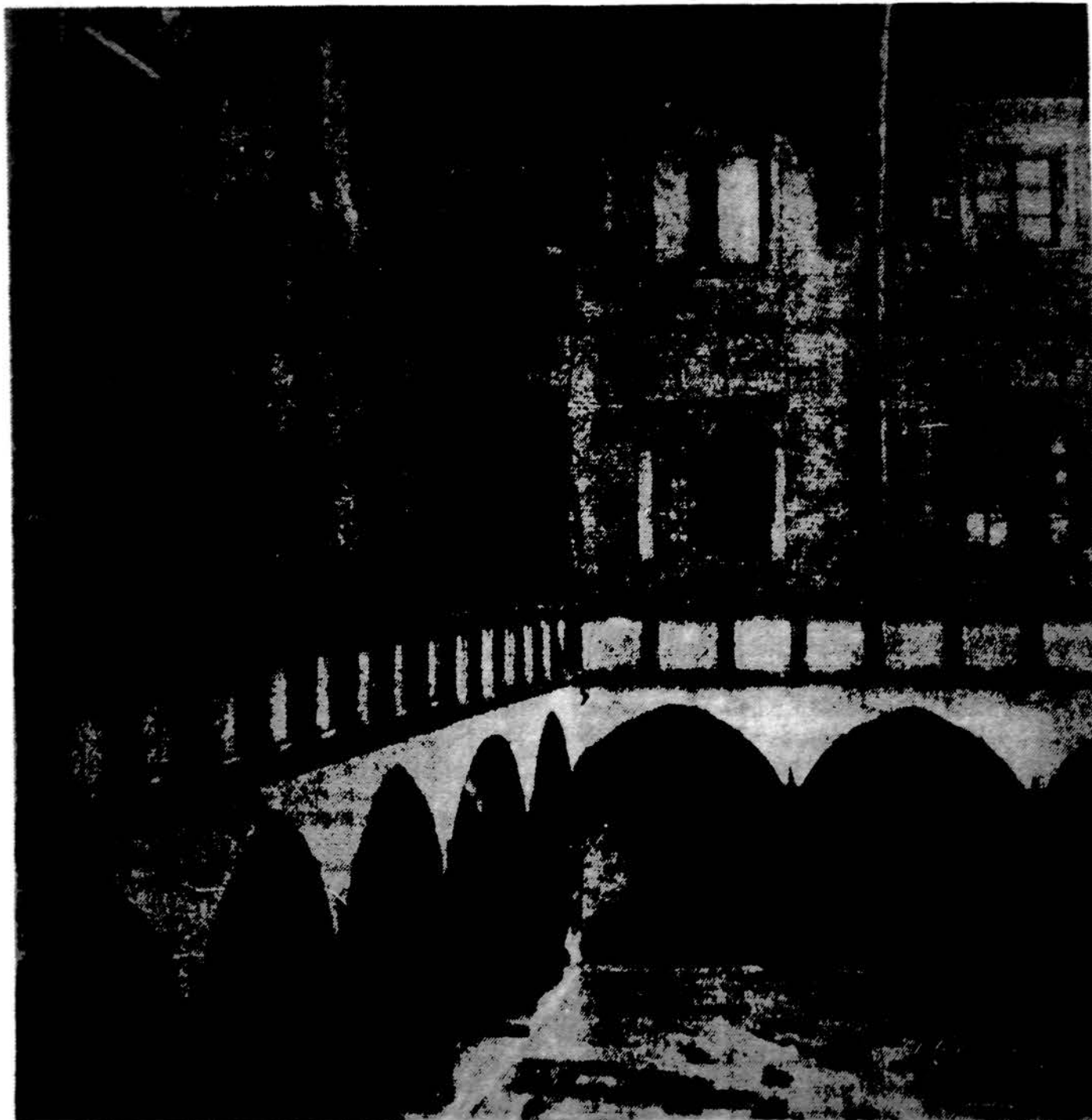
Istorikas Rhode šitaip apibūdina Jogailą: „Kai kurios būdo savybės, dar ketvirtroje jo įkurtos dinastijos kartoje pastebimos, pas jį aiškiai reiškėsi: užsiaklėdimas, nepasitikėjimas kitais, palinkimas nustumti nuo savęs sprendimus, kietumas siekiant savo sumanytų vykdymo ir — meilė medžioklei bei gyvenimui gamtoje“. *Grundzuge der Geschichte Litauens*, 1966).

Pagal profesorių M. Hellmaną Jogaila buvo daugiau pasyvaus, negu aktyvaus būdo, toli siekiančių planai jam buvo svetimi. Iš esmės taikingas žmogus, o likimo jam buvo skirta lemtingai pakreipti Lietuvos ir Lenkijos istorijos eigą. Su jo mirtimi baigiasi heroiškas ir didingas Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos laikotarpis.

Tai tikrai likimo ironija, kad ne genialiam gėdimauičiumi Vytautui, bet mažiau gabiam Jogailai istorija skiria pirmąją vietą. Jogailos asmenyje kaupiasi jo paties ir visos Lietuvos tragedija. Kaip ten bebūtų, lieka jo didelis nuopelnas, kad Lietuva buvo įjungta į Vakarų Europos kultūros įtakos orbitą. Mūsų grozinėje literatūroje Balys Sruoga savo istorinėje dramoje „Milžino paunksmė“ vaizdavo Jogailą, laikydami originalios koncepcijos — kaip suvaržytą savo veiksmuose karalių užkury.

• Juozas Kralkauskas. **AŽUOLAI PILIAKALNYJE.** Torontas: Tėviškės žiburiai ir specialaus komitetas: Vytautas Ausrotas, kun. Pranas Gaida, Jonas Gustainis, Aleksas Plėnys, Angelika Sungailienė, 1984. Viršelis dail. Romo Viešulo. 208 psl. Kaina nepažymėta.

Knygoje spausdinamos devynių Juozo Kralkausko istorinių romanų ištraukos, palydimos rašytojo komentarais apie savo kūrinį genezę, su jais susijusias nuotaikas ir jų pagrindinius motyvus. Taip pat į knygą įtraukti anksčiau periodikoje spausdinti pokalbiai su autorium apie jo kūrybinį pasaulį, jo pažintus tautos problemas ir jo istorinės tematikos romanų keliamus klausimus. Knyga save prisistato kaip Juozo Kralkausko rašytojišką ir egzistencinį credo.

Collegium Maius — renesanso stiliaus Jogailos universiteto Krokuvoje senasis pastatas. Gilumoje matyti anketvniausio jo sienų daly.

Pagrėbstai

Milijonai už puošnų evangelijų rankraštį

Londonė iš varžytinių už daugiau kaip 8 milijonus svarų buvo parduotas puošnų evangelijų rankraštis, kuriame yra 41 viso puslapio iliustracija ir daugiau kaip 1,500 pieštų pradinių raidžių ir kitokių pagražinimų. Nupirko vokiečiai. Pinių tam reikalui sudėjo Žemutinė Saksonija, Vokietijos vyriausybė, Prūsijos kultūros fondas Vakarų Berlyne ir keletas bankų.

Tas puošnų rankraštis ypač svarbus, nes tai jų kultūrinio palikimo retas dokumentas. Prieš varžytines buvo sakoma, kad varžysis ir Getty muziejus Malibu, Kalifornijoje, kuris 1983 m. Aachene iš Liudvigų už 50 mil. dolerių nupirko 144 rankraščius iš viduramžių laikų. Bet tas muziejus pranešė, kad nesivaržys. Buvo spėjama, kad už rankraštį (jis yra rašytas lotynų kalba) gal bus gauta 2 mil. dolerių.

Ta brangi puošnė yra pagaminta Helmarshausen benediktinų vienuolyno, netoli Brunswicko apie 1174 metus. Dailininkas kažkoks Herriman, apie kurį daugiau nieko ir nežinoma. O tą darbą dailininkui užsakė Henris Liūtas (1129-1195), Saksonijos kunigaikštis, Brunswicko grafas ir Bavarijos kunigaikštis, kuris didelių dvarus turėjo Vokietijoje, Skandinavijos kraštuose, Austrijoje ir Lombardijoje. Jam rūpėjo prisistatyti Vokietijos karaliui ir imperatoriui, nors toksai ir nebuvo, ir Dievo pateptu. Todėl vienoje tų pačių evangelijų iliustracijoje ir vaizduojama, kaip angelų, šventųjų ir Europos valstybių karalių apeptas Kristus uždėda karališką karūną ant galvų Henriui Liūtui ir jo žmonai Matildai. Taigi nors tame paveiksle buvo įkūnyta Henrio svajonė užsidėti karūną.

Rankraščio iliustracijos ir kitaip yra brangus ano meto dokumentas, ne tik tuo kunigaikščio noru paveikslė pamatyti save karūnuotą. Iš iliustracijų į žiūrą žvelgia šarvoti riteriai, pagal madą apsiręngusios moterys, matyti bažnyčios, laivai, gėrybėmis puotoms apkrauti stalai ir kt.

Kunigaikštis tą brangenybę buvo perdavęs laikyti Brunswicko katedrai. 1861 m. nupirko rankraštį Hanoverio karalius, o jo palikuonis princas Ernestas-Augustas po šio karo kažkam pardavęs. Kai 1945 m. Vakarų Vokietija surašinėjo tokias senienas, kurios neturi būti išleistos ir užsienį, jis sakė, kad jos jau išvežtos. Tai Vokietija už tuos milijonus atpirko ir padės Wolfenbuttelio bibliotekojė prie Brunswicko.

Knygos rinka turi savo dėsnius

Vis spėjama ir tikimasi, kad premijuotoji knyga rinkoje turės didžiausią pasisekimą. Paprastai taip ir būna, tačiau esama ir retų išimčių. Štai Britanijoje Bookerio premija 1983 m. pažymėjo J. M. Coetzee romano *Life and Times of Michael K* per 10 savaičių kietais viršeliais teparduota tik apie 10,000 egz. (minkštais viršeliais populiaros knygos leidžiamos maždaug tik po metų nuo jų pasirodymo kietai įrištų). Jį pralenkė Salman Rushdie romaną *Shame*, varžėsis dėl tos premijos. To parduota per tą laiką 20,000 egz. Anksčiau Bookerio premija pažymėjo Thomas Keneally *Shindler's Ark* per pirmąjį mėnesį buvo išparduota 10,000 ir iki šiol vien Britanijoje per 50,000.

Tarptautinis kongresas Lucke 1429 metais. Viduryje: Vokietijos imperatorius Sigismundas ir Vytautas Didysis. Kairėje: Sofija, ketvirtoji Jogailos žmona, Jogaila, Krokuvos vyskupas Zbigniewas Oleśnickis, už jų lenkai. Dešinėje: popiežiaus legatas ir Lietuvos bajorai. Dail. S. Ušenieko paveikslas buvo sukurtas tarptautinei parodai New York'e 1939 m. (originalas Chicagoje, Jau-nimo centro didžiojoje salėje).

Anita Mason romaną *The Illusionist* buvo vienas iš tų 6 atrinktų, kurie 1983 m. varžėsi dėl Bookerio su Coetzee ir Rushdie. Jo iki šiol parduota tik 1,500 egz. Sakoma, iš viso gal pasiseks jo išplatinti 2,500, taigi maždaug tokį kiekį, koks vidutiniškai parduodamas ir jokia premija ne-kandidatavusios prozos knygos.

B. Kazimieraitis

• Ateitis nr. 3 (1984 kovas). Ateitininkų federacijos leidžiamas katalikiškos - lietuviškos orientacijos mėnesinis žurnalas. Vyriausioji redaktorė - Stasė Petersonienė, 2534 West 40th Street, Chicago, IL 60632. Redakcinė kolegija: Rima Janulevičaitė, Ramunė Kubiliūtė, Linas Palubinskas, Raminta Pemkutė, Arūnas Pemkus, Darius Polikaitis, Birutė Tamulynaitė, Arvydas Žygas. Techninis redaktorius - Jonas Kuprys. Administratorius - Juozas Polikaitis, 7235 S. Sacramento Ave., Chicago, IL 60629. Prenumerata JAV ir Kanadoje - 12 dol.

• Moteris nr. 3 (1984 gegužė - birželis). Žurnalas, leidžiamas Kanados Lietuvių katalikių moterų draugijos. Redaktorė - Nora Kulpašienė. Administratorė - B. Pabedinskienė. Adresas: 1011 College St., Toronto, Ont. M6H 1A8, Canada. Metinė prenumerata - 10 dol.

Jonas Aistis

NAKTIS

O kaip tavęs man neminėti!
O kaip tavęs man nekartoti!
Žiogeliai šoko menuetą
Naktį iš tūkstančio naktų...

O buvo vaikus baltas mėnuo...
O buvo debesys balti...
Aidėjo pamirštu refrenu
Pasikartojusi naktis.

Girdžiu seniai girdėtus žodžius,
Girdėtą balsą vėl girdžiu,
Ir viską - svirtį, liepą, sodžius
Ir šardžius giedančius gaidžius.

Juk tu mirei, juk tu atgijusi?
Juk tu gyva, ag, ne sapne.
Argi, įbedus kalaviją,
Apleisi vėliakos mane?

PILKOJI DIENA

O dienos - seserys, sugrįžkit,
Sugrįžkit atgalios!
Ateis naktis iš tamsaus miško,
- Šešėliai sužaliuos.

Ir bus skliaute sidabro rasos,
Rumūnėse jų bus...
Aš daug turiu, o mielos sesės,
Aš daug turiu kalbos!

Pasekt, kaip andai akys degė,
Kaip sopulys gajus.
Tai aš, tai aš buvau melagis,
Buvau apšmeižęs jus.

Tai aš sakiau, kad jūs negeros,
Kad laimė negera,
Kai pynės sielvartai nemarūs
Su meile nemaria.

SNAIGĖ

Pragydo akys, it gegužis,
O buvo saulėta diena.
Solveiga! atsklenda pašliūžom
Pusnyiais tiesiai į mane!

Taip vargana mano trobelė -
Maniau, skaisčiai apšviestą ji ją,
Ir bus languos kalnai nubalę
Tyrą kalnų poeziją.

Kalnuose trykšta juk šaltiniai,
Kalnuose kliebi juk kriokliai!
Pusnyiais neša sidabrinių
Varpelių džiugesį arkliai.

Aš laukiu taip, rankas ištiesęs -
Varpeliai rodės vis arčiau.
Solveiga!.. Viešpatie, kaip šviesi,
Tokios, kaip gyvas, nemačiau.

Tai ne veltui diena nubalus -
Ir saulėj - žybcioją sniegai...
Kažkas prasinešė pro šalį,
Sniegais prasinešė smagiai.

Kvepėjo obelys pražydę,
Pavasariai, sodai, žiedai...
Bet nusinešė džiaugsmą didį,
O kalnus apgrindė ledai.

Pakyla it lapai lapkričio
Kartu su viesulu piktą.
Gal snaižė, saulėje nušvitusi?
O gal, Solveiga, tai ne tu?

O negi tai ir vėl mirazas
Skaisčiai nušvito man languos?
Ir vėliai pasaką taip gražią
Kalnai palaidos ten, snieguos!..

Tai snaižė krisdama sudužo!
Vylinga saulėta diena -
Maniau, kad atsklenda pašliūžom
Solveiga tiesiai į mane!

APIE RUDENĮ IR SŪNĮ

Toli, už marių mėlynųjų,
Už šilo, už laukų,
Ten karalaitė pamotė išgujo,
Išgujo vieną iš namų.

Ruduo. Lietus. Ir šuo ten kaukė
Nedrausiai, patylom...
O karalaitė buvo šviesiaplaukė,
Akim kaip linas mėlynom.

Ir niekam niekam nerūpėjo
Nei karalaitė, nei šuva,
Tik beržas nuo lietaus, nuo vėjo
Raudono rauda nesava:

Toli, už marių mėlynųjų,
Už šilo, už laukų,
Ten karalaitė pamotė išgujo,
Išgujo vieną iš namų...

LAKŠTINGALA

Net pilnatis žalsvam skliaute stingto,
I perlas, paristas stiklu -
Ištrykusi tyrą lakštingalą
Pabėrė džiaugsmo išteklį.

Jonas Aistis (1904-1973). Šiandien sukanka 80 metų nuo poeto gimimo.
Nuotrauka Vytauto Maželio

Atėjo pasaka naktis iš šilų
Viršūnių aidu išdidi,
O treliai skverbėsi į tylumą -
Taip laimėn veržiasi širdis.

Atėjo pasaka, o mes ją matėm -
Trapi voratinklio gija...
Iš desperacijos „Anatema“
Kuždėjo krisdama skuja.

Atėjo pasaka į žalią naktį,
Atėjo pasaka į mus -
Nuversti sunkų karsto akmenį,
Versme atverti troškimus.

Atėjo pasaka ir mus ištiko,
O versmės niekad neišdžius,
Nes džiaugsmas liejasi į nykumą,
Nes plaka daugelis širdžių.

I šitą šilo pasaką, į žalią,
I šitą džiaugsmą išliet
Ir eit pušų spygliais, šakelėmis,
Lyt ta lakštingalos čiurkšlė.

O nieko, nieko pasakai nestinga -
Dėl ko tu, ašara, rities?
Šaltinio kristolas lakštingala
Ir džiaugsmas liejas iš nakties...

Petras Melnikas

Karo meto „turizmas“

1
Palemonas.
Traukinys iš Jonavos sušvilpė ir sustojo.

Atrodė, niekas iš čia nelips, nes netoli Kaunas. Vagone tik mokytojas Valeika kibo į dviejų lagaminų rankenas, prisistūmė pro vokiečių kareivius, prie durų pastatė lagaminus ant grindų, laisva ranka atsidarė duris ir, atsargiai leiddamasis laipteliais žemyn, stojo ant sniegu padengto perono.

Traukinys tada dualiai sušniokė. Valeika su pavydu žiūrėjo į juodus pralenkančius vagonus ir juose žaliomis uniformomis snaudžiančius keleivius. Nuo čia iki Kauno gal dešimt kilometrų. Taip jam Jonavos stoties viršininkas sakė. Šiuo laiku saugiau išlipti Palemone, jis Valeikai Jonavoj pasakė. „Tik neužmiršk Kauno stotį prisistatyti ponui N. Tave dar nepaleidau... Tik su šia sąlyga...“

Ryto saulė šoktelėjo į medžių viršūnes ir spigino jo akis. Sniegas žibėjo, lyg įkaitinta geležis. Traškėjo medžiai. Vėjas skverbėsi net pro palatą ir vilnones pirštines, kuriose Valeikos išvargusios rankos tempė du lagaminus.

Dešimt kilometrų... Po to laisvė! Ir namai.

Na, ir sniegas. Na, ir žiema! Šios kelionės turbūt ilgai nepamirš... Si keista karo meto kelionė jam prasidėjo Vilnius - Ukmėrgės ruožo pradžioje. Jei kam tai papasakotų, gal nepatikėtų, nes visa prasidėjo gan linksmam ir nerūpestingam...

2
Vilniuj, laukdami sunkvežimio, Valeika, kažkoks lenkiukas ir ponitė iš Ukmėrgės tryptčiojo pakelės sniege. Vienam sunkvežiminiui sustojus, jame jau sėdėjo keli linksmi lietuviai kareivukai ir šoferis savo šiltoji būdelėje. Sulipus ant platformos ir čiažant šal-

tam vėjui, sunkvežimis lėkė apsnigtu plentu. Balti laukai palengva judėjo, lyg auto-vežimis būtų viso ko centre. Lenkas kalbėjo apie Vilnių, kuriame jis buvo gimęs. Jam išdėvė naują lietuvišką pasą, kuriuo jis nebuvo labai patenkintas.

- Manęs klausė, kaip vadinausi. Pasakiau Zajenckovski.

- Ir užrašė Zajenckauskas? - įsiterpė ponitė iš Ukmėrgės.

- Ne. Pase užrašė Kiškis.

- Kiškis?

- Taip, Kiškis. Koks aš Kiškis? - lenkiukas kraipė pečius.

Visi kvatojo.

Kad sušiltų, kareivukai tarp savęs kumščiauos, retkarčiais kalbėdami apie Vilnių ir miesto šlėktele. Apnigtas peizažas nuo Vilniaus iki Ukmėrgės beveik nepasikeitė ir Valeika, pūsdamas ir alsuodamas į vilnones pirštines, arba dirbtinai šokdamas su Kiškiu, galvojo: na, ir šaltis, na, ir žiema...

Pasirodžius Ukmėrgė, šoferis iškišo galvą iš būdelės ir pasakė:

- Į Kauną nevaižiuoju.

Visi nustebo.

Išlipus ir kelias valandas pašalus, belaukiant kito sunkvežimio, kažkas pasilė pamėginti nuvykti į Jonavą siauruoju geležinkelio iš Ukmėrgės - bus vis arčiau Kauno...

Sniegas kildavo nuo vėjo ir įkyriai mušė į veidą, žingsniuojant į nedidelę stotį, kurios išvaizda, nors užmašė, šaltis išbraukė iš Valeikos atminties...

Žengdamas snieguotu keliu iš Palemono į Kauną, Valeika tuo stebėjosi ir, neturėdamas ką veikti, tik žygiuoti, save ilgai kankino, mėgindamas prisiminti tą stotį. Ji buvo medinė? O gal mūrinė? Bet be jos, jam atrodė, jis negali prisiminti savo tolimesnės kelionės.

Ma ją bala tą stotį.

Jis prisiminė iš lėto siūbuojantį vagoną. Atrodė, ten jau nebuvo nei Kiškio, nei ponitės, nei kareivių. Siaurojo (Ukmėrgės - Jonava) lėtas ir monotoniškas bėgų tiksenimas, šilta ir mieguista nuotaika viduj, ilgi sustojimai mažose stotelėse jam priminė prieškarinius laikus. Raudonais skruostais ūkininkai ir pilnomis pintinėm moterys stoviniavo ir juokavo vagono praejime.

Storai apsnigtų, palinkusių eglių šakos, kaip baltos smėlios labai iš lengvo slinko pro vagono langus. Kelionė siauruoju netruko amžius, bet jis stengėsi ją mintyse užlaikyti - ji kažkaip lyg šildė. Ten, atrodė, lyg kar nebūt buvę, vagonai plaukė lyg salos... Siūbuojamas ten jis užmigdė ir jis pabudo vėlai vakare Jonavoj...

3
Jonavos stoties lubose kabojo kelios lempos. Vidury salės - milžiniški stalai. Prie sienų mediniai suolai. Pečiais atsi-rėmęs į sieną, Valeika snūduriavo. Jautė, kad žmonės, kaip šešėliai, aplink jį judėjo.

Pasirodė aukštas ir labai pareigingas stoties viršininkas ir pradėjo tikrinti lagaminus. Apėjęs salę, jis prisistatė prie Valeikos. Jo pirštis rodė į grindis. Valeika prasiartinė akis ir sustingusiais pirštais ilgai klebeno neklusnius senų lagaminų užraktus.

Galų gale jo lagaminai atsivėrė. Viduje pilni įvairiausių mokytojo reikmenų ir maisto.

- Knygos. - Viršininkas vartė knygas tylėdamas ir staiga jo veidas kvailai prašviesėjo.

Matyt, kuri nors knyga jam patiko, galvoje Valeika. Ne. Jis rodė, kad kai kurios buvo po kelis egzempliorius.

- Tiek sąsiuvinii!

- Pirkau savo pradžios mokyklos mokiniams. Bet radijas pasakė, kad atsidaro Kauno universitetas, tai atsiestatydinau ir mokyklą uždariau. Studijuosiu...

- Nemaža skutimosi peiliukų.

- Pasiėmiau daugiau. Kaime nerasiau kur jų nupirkti.

- Ir kumpis.

- Mokyklos sargas - ūkininkas man įdėjo, kad parvežčiau savo tėvams „kalėdinių lauktuvių“.

- Aha...

Stoties viršininkas pasakė, kad ji su-

laiko. Pakvietė Valeiką su lagaminais į mažą stoties kambarėlį ir ten paliko, saugomą dviejų kortom lošiančių geležinkeliečių.

Valeika spėjojo: paleis, ar nepaleis? - Turi lašėlį, - jį gundė vienas geležinkelietis.

- Ne.

- Duok. Tada paleisime, - kitas iš saugančiųjų mirktelėjo.

Valeika šyptelėjo ir gailėjosi neturįs jiems „lašelio“. Greičiau iš ten išėit. Tik apenčindamas kurtino jo susirūpinimą. Jis laukė, galvodamas, kaip visas nesuipratinimas pasibaigs?

Tik anksti iš ryto viršininkas jį iš ten paleido, su sąlyga prisistatyti Kauno stoty ponui N. ir jam parodyti lagaminus. Išodino net į vokiečių karišką traukinį, patarė išlipti Palemone, ir eiti pėsčiam dešimt kilometrų į Kauno stotį...

4

Valeikai visai persitempė rankos. Jis jų beveik nebeįėjo. Jo lagaminai po dešimties kilometrų prieš galą, atrodė, lyg pasunkėjo. Jis leidosi šlaitu ir iš čia jau buvo matyti miegančio Kauno stogai.

Leidžiantis pakalnėn, pro šalį pračiuožė rogės.

- Į stotį? - vežikas sustabdė rogės.

- Į stotį, - pasakė Valeika, imetė lagaminus į rogės ir, padėkojęs, iš nuovargio vos neužmigo. Prie geležinkelio stoties vežikas jam bakstelėjo botkotiui ir pažadino: - Atvažiuovom.

Apšarmoju vežiko burna garavo.

- Dekui. Čia mano kelionės pabaiga.

Ačiū. - Valeika kraptelėsi po kišenes smulkiai, bet vežikas pakraipė galvą ir pliaukštelėjęs botagu per pusnis nušvilpė Sančių kryptimi.

Kauno stotyje Valeika ilgai klaidžiojo, ieškodamas pareigūno N. Nerasdamas, jis pyko ant laikinai jį paleidusio Jonavos viršininko. Nesuprasdamas jo pedantiškumo ir biurokatiškumo, jis vaikščiojo po stotį ir buvo jau nutaręs eiti namo, kai prisistatė stoties žandaras.

Valeika tada lyg atgijo. Jis paklausė, kur būtų ponas N. ir nusivilkęs prie žandaro nurodė durų pasibeldė.

- Prašau, - už durų išgirdo silpną atsakymą.

5

Valeikos kalvarija ėjo prie galo. Tamsiame kambary inteligentiškų bruozų geležinkelietis N. sėdėjo prie silpnos, tik ant stalo krentančios šviesos ir jam parodė priešais stovinčią kėdę.

- Kuo galiu pasitarnauti?

Nežinodamas iš kurio galo pradėti, Valeika pradėjo pasakoti savo ilgą odiseją. Po to, galvodamas, kad jo nesupranta, kas atsitiko Jonavoj, pasilenkė prie lagaminų parodyti, ką veža.

- Palaukite, nereikia, - Valeiką sustabdė geležinkelietis N. - Suprantu, kas atsitiko. Kasdieną iš Jonavos ateina pas mane keli, vis jo pasiūti. Ir ką aš galiu padaryti? Jis pareigingas, ne savo vietoj, bet tiesus žmogus. Dovanokite už sutrukdytą. Stebiuosi, kad atėjote. Kiti tik numoja ranka ir čia nepasirodo.

- Kaip tai? Jis užsirašė mano pavarde. Paleids, sakė, kad duoda man sąlyginę laisvę.

- Ar ne visi dabar turime tokią, tik sąlyginę?

- Sakė, kad jums paskambins ir paklaus, ar prisistaciau.

- O taip. Tada jam sakau, kad buvo pas mane atėjęs.

- Ar galite taip?

- Tai komedijos. Tas žmogus serga. Vadindčiau tai „okupacinio persiten-gimu“. Baimė žmones pavertia smulkmeniškais ir tas mūsų valdininkų charakterį mane baugina. Žmonės lyg ne tie. Per daug okupacijų prisikentėję.

- Tai galiu eiti namo?

Geležinkelietis N. numojo ranka ir pasi-lenkė prie savo popierio.

Valeika atsislojo. Jo komplikuota karo meto kelionė buvo baigta. Jis vėl buvo laisvas, galvojo apie „okupacinį persiten-gimą“ ir studijas, kurias pradės atsidariusiame universitete.

Jis vėl ėjo gatvėmis į namus. Vėjas skverbėsi pro palatą ir vilnones pirštines, kuriose dvi pamėlusios rankos buvo lyg prirakintos prie sunkių lagaminų.

Jis prisiekė sau, kad daugiau niekur nekeliaus. Bet po dviejų su puse metų iš savo krašto išvažiavo... ir tokiom kelio-nėm nebuvo galo.

